Scenariusz

Temat/tytuł
Książki ewangelików XVIII-XIX w.

Cele lekcji
Kontynuacja lekcji 1, ukazującej narodziny i rozwój cieszyńskiej wspólnoty ewangelicko-augsburskiej. Po ukończeniu lekcji uczestnik jest przejęty dorobkiem kolekcjonerskim i duchowym cieszyńskich luteran; wie też, jak istotne miejsce, zajmuje Cieszyn w dziejach chrześcijaństwa.

Metody nauczania
Pokaz slajdów z komentarzem i dyskusją. W bardziej zaawansowanych grupach możemy wprowadzić pojęcie źródła historycznego i jego krytki.

Pomoce dydaktyczne
Rzutnik na wyposażeniu sali. W zależności od miejca i środowiska – pożądane dodatkowe eksponaty zabytkowe lub pamiatki przynoszone przez słuchaczy, fotografie itp. Przyda się Internet.

Słownik wprowadzonych pojeć
Bez terminów poza zasięgiem ucznia szkoły średniej. Prowadzący ma odpowiednie wykształcenie ogólne w zakresie historii kultury.

Wykaz podstawowej lektury (poza: Hollender H.: *Miasto książek: popularny przewodnik po cieszyńskich zborach bibliotecznych i archiwalnych,* Cieszyn: Książnica Cieszyńska, 2010).

Dzieła treści ogólnej

1. Chwastek D.: *Postylla czyli Zbiór kazań na niedziele i święta*, Warszawa, 2009
2. *Duchowe źródła kultury cieszyńskiej: katalog wystawy*, red. K. Szelong, M. Szelong, Cieszyn, 2001
3. *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle śląskim, rola kulturowa i przedmiot badań = Historické knižní fondy Těšína na pozadí slezském, kulturní úloha a předmět výzkumu = Teschner Historische Büchersammlungen vor Schlesischem Hintergrund, Kulturbildende Rolle und Forschungsgegenstand = Historical book*

collections of Cieszyn against the Silesian background, cultural role and subject matter of research, pod red. R. Gładkiewicza, Cieszyn, 1997
4. *Katalog starych druków medycznych w bibliotekach Śląska Górnego i Cieszyńskiego* cz. 1, pod red. Alfreda Puzio, oprac. J. M. Dyrda, i in., Katowice, 1982
5. Kawecka-Gryczowa, A.: *Wrażenia z bibliotek cieszyńskich,* „Zaranie Śląskie" 1936, z. 2, s. 85-87
6. *Książka – biblioteka – szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego : materiały z konferencji naukowej Cieszyn 4-5 listopada 1999*, red. J. Spyra, Cieszyn, 2001
7. *Oficjalne strony Kościoła Ewangelicko-Agugsburskiego czyli Luterańskiego w Polsce, www.luteranie.pl*
8. Radda K.: *Materialien zur Geschichte des Protestantismus im Herzogthum Teschen*, w: XII. Jahresbericht der k. k. Staatsrealschule in Teschen am Schlusse des Schuljahres 1884/1885, Cieszyn, 1885.
9. Rusnok A.: *Biblioteka Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Cieszynie*, „Pamiętnik Cieszyński" T. 11 : 1996 s. 43-52
10. Pilch, J.: *Polskie pierwodruki cieszyńskie*, Cieszyn, 1990
11. *Śląsk Cieszyński : zarys kultury materialnej i duchowej*, Cieszyn, 2000
12. *Świadectwo wiary i życia : Kościół Luterański w Polsce wczoraj i dziś,* Bielsko-Biala : Wydawnicwto Augustiana, 2004
13. Wantuła A.: *Ks[iądz] Jerzy Trzanowski : życie i twórczość*. Cieszyn, 1992 [Reprint, oryg.: Cieszyn, 1938]

Dzieła nt. parafii ewangelicko-augsburskiej

1. Broda, J.: *Biblioteka kościelna im. Tschammera w Cieszynie*, „Poseł Ewangelicki" 1925, nr 36, s. 1
2. Broda, J.: *Biblioteka im. Tschammera w Cieszynie*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej" 1970, s. 83-88
3. Broda, J.: *Bohemica w w Bibliotece im. Tschammera w Cieszynie*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej" 1972, s. 84-90
4. Broda, J.: *Polonica w w Bibliotece im. Tschammera w Cieszynie*, „Zwrot" 1971, nr 2, s. 19
5. Broda, J.: *O bieżących pracach w Bibliotece Czamera w Cieszynie*, "Cieszyński Rocznik Muzealny" 1 : 1969, s. 135-136
6. Broda, J.: *Rodowód i zawartość Biblioteki zborowej im. Tschammera w Cieszynie*, „Zwrot" 1970, s. 19
7. Buzek, A.: *Z archiwum szkolnego Zboru ewangelickiego w Cieszynie*, „Zaranie Śląskie" 1931, z. 1, s. 25-28.
8. Buzek, A.: Z archiwum Zboru Ewangelickiego w Cieszynie. Korespondencja Buzek, A.: Z archiwum Zboru Ewangelickiego w Cieszynie. Korespondencja pierwszych pastorów cieszyńskich, „Zaranie Śląskie" 1931, z. 3-4, s. 192-194
9. Ciompa-Wucka, G.: Biblioteka im. Tschammera w Cieszynie, w: Cieszyńskie księgozbiory historyczne : materiały z sesji naukowej Cieszyn, 18-20 listopada 1991 r., pod red. H. Łaskarzewskiej, Warszawa, 1993, s. 23-28
10. Ciompa-Wucka, G.: *Biblioteka im. Tschammera przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie*, Cieszyn , 1997
11. Ciompa-Wucka, G.: *Biblioteka im. Tschammera przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie*, „Gazeta Ewangelicka" 2000, nr 3

12. Ciompa-Wucka, G.: *Ksiądz i jego księgozbiór*, „Kalendarz Cieszyński" 1998 (dr. 1997) s. 94-96
13. Frinta, A.: *Stará bohemica v Těšíně*, „Časopis Muzea království českého" 1919, s. 81-88, 256-263
14. Juroszek, B.: *Biblioteka Tschammera*, „Przegląd Ewangelicki" 2006, nr 3-4, s. 115-117
15. *Katalog starych druków medycznych w bibliotekach Śląska Górnego i Cieszyńskiego* cz. 2, pod red. Alfreda Puzio, oprac. J. M. Dyrda i in., Katowice, 1985
16. Patzelt, H.: *Die Tschammer-Bibliothek in Teschen, w: Beiträge zur Geschichte chlesiens im 19. Jahrhundert,* bearb. P. Chmiel, N. Gussonne, Dülmen, 1987, s. 7-10
17. Rumi, K. G.: *Evangelische Kirchenbibliothek zu Teschen in Schlesien,* w: „Intelligenzblatt der Annalen der Literatur des Oesterreichischen Kaiserthumes", Wiedeń, 1807, s. 28-32
18. Sosna, W.: *Kartki z dziejów Kościoła Jezusowego i polskich ewangelików w Cieszynie*, zdjęcia W. Sosna. Cieszyn, 1999
19. Wantuła , J.: *Biblioteka zboru ewangelickiego w Cieszynie*, „Zaranie Śląskie" 1936, z. 2, s. 132-135
20. *Z historii Kościoła Ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*, Katowice: Dom Wydawniczy i Księgarski „Didache", 1992.

Przebieg lekcji

W ramach lekcji opowiadamy dzieje cieszyńskich luteran w stuleciach XVIII-XIX, skupiając się na kulturze książki w tym środowisku. Swoistą dygresją jest informacja o wpływach pietystycznych w Cieszynie, a następnie – o ewolucji tego ruchu, która następowała już na emigracji. Działalność „postpietystów" nie pozostawiła być może głębszych śladów w umysłowości cieszyńskich ewangelików w XX w. i współcześnie, ale w XVIII i XIX w. była szeroko znana i komentowana, przysparzając sławy Cieszynowi.

Prowadzący komentuje kolejne slajdy prezentacji (zał.). Slajdy zawierają nie tylko materiał wizualny dla słuchacza, ale także są pewnego rodzaju konspektem dla wykładowcy. Zapis lekcji (poniżej), w którym poszczególnym ponumerowanym fragmentom odpowiadają kolejne slajdy, zawiera więcej treści niż same slajdy. W zależności od przygotowania i sposobu pracy prowadzącego, slajdy mogą zatem ilustrować jego narrację lub stanowić oś wykładu, uzupełnianego według zapisu lekcji oraz własnej wiedzy źródłowej i ogólnej. Lekcja nie może natomiast polegać na odczytywaniu treści slajdów. W zależności od czasu i od zainteresowań grupy – pożądany Internet i próba odnajdywania w katalogach i bibliotekach cyfrowych dzieł wspominanych na lekcji.

Wstęp prowadzącego. Nawiązanie do cz. 1.: okres działalności „kaznodziejów leśnych" (druga poł. XVII w.).

Bliskość gór i lasów, gdzie można było w sposób tajny odprawiać nabożeństwa, sprzyjała przechowaniu luterańskich praktyk i publikacji. Sprzyjali im liczni przedstawiciele cieszyńskiej szlachty, przecież niezamożnej i niezbyt wpływowej, jak Krzysztof Bernard Skrbeński. Rytuał lektury nielegalnych tekstów religijnych w świetle (i dymie!) domowego paleniska przyczynił się do wytworzenia swoistego kultu książki i pisma, przygotowując grunt dla ludowej twórczości, jaką widzimy w Cieszynie od przełomu XVIII i XIX w.

Ewangelicy na przełomie epok

Drugą połowę XVII w. cieszyńscy ewangelicy zapamiętali jako okres prześladowań. Nie były to już jednak wojny religijne, jakie ogarnęły Europę w I poł. XVII w. Opresja polegała raczej na braku normalnego życia kościelnego i na eliminowaniu ewangelików ze sfery publicznej. Przykładem jest np. rękopis Książnicy Cieszyńskiej o sygnaturze SZ DD IX 39/14 (dwie luźne karty o wym. 31 x 20 cm), niemiecki, stanowiący odpis dekretu cesarza Leopolda I do starosty ziemskiego księstwa cieszyńskiego barona Jana Fryderyka Larysza z Ligoty, wystawionego w Wiedniu 21.06.1673, nakazującego usunięcie z Cieszyna Eliasza Tarnoczy'ego oraz protestanckiego introligatora sprowadzającego luterańskie książki, jak też zezwalającego jezuitom na przeszukiwanie domów w poszukiwaniu protestanckich książek.

Luteranizm był jednak doktryną przystosowaną do domowego zacisza i tam przetrwał. Zaś w XVIII w. Cesarstwo okazało się gotowe do stopniowej liberalizacji, a w ostatnim dwudziestoleciu wieku nawet do równouprawnienia wyznań – za cenę stopniowego włączenia struktur kościelnych w państwową machinę administracyjną. Na przełomie stulecia XVIII i XIX widzimy już uczonych katolickich – takich jak ks. Leopold Szersznik – czytających i przyjaźnie komentujących prace ewangelików.

Ewangelicy na przełomie epok

Drugą połowę XVII w. cieszyńscy ewangelicy zapamiętali jako okres prześladowań. Nie były to już jednak wojny religijne, jakie ogarnęły Europę w I poł. XVII w. Opresja polegała raczej na braku normalnego życia kościelnego i na eliminowaniu ewangelików ze sfery publicznej. Przykładem jest np. rękopis Książnicy Cieszyńskiej o sygnaturze SZ DD IX 39/14 (dwie luźne karty o wym. 31 x 20 cm), niemiecki, stanowiący odpis dekretu cesarza Leopolda I do starosty ziemskiego księstwa cieszyńskiego barona Jana Fryderyka Larysza z Ligoty, wystawionego w Wiedniu 21.06.1673, nakazującego usunięcie z Cieszyna Eliasza Tarnoczy'ego oraz protestanckiego introligatora sprowadzającego luterańskie książki, jak też zezwalającego jezuitom na przeszukiwanie domów w poszukiwaniu protestanckich książek.

Luteranizm był jednak doktryną przystosowaną do domowego zacisza i tam przetrwał. Zaś w XVIII w. Cesarstwo okazało się gotowe do stopniowej liberalizacji, a w ostatnim dwudziestoleciu wieku nawet do równouprawnienia wyznań – za cenę stopniowego włączenia struktur kościelnych w państwową machinę administracyjną. Na przełomie stulecia XVIII i XIX widzimy już uczonych katolickich – takich jak ks. Leopold Szersznik – czytających i przyjaźnie komentujących prace ewangelików.

Przychodzi czas na stopniową zmianę polityki wyznaniowej Habsburgów. W 1709 r. w Cieszynie powstaje świątynia ewangelicka – „kościół łaski" (niem. Gnadenkirche), dodatkowo wyposażony w wieżę i dzwon (1772) . To jest dzisiejszy Kościół Jezusowy – jedyny „kościół łaski" z kilku, które powstały, nieprzerwanie funkcjonujący jako świątynia ewangelicka.

http://www.jezisuvkostel.estranky.cz/clanky/dejiny-kostela/svetovamisie

4

Król Szwecji wspiera ewangelików w Austrii.

Zamęt XVII stulecia skończył się wraz ze względnym równouprawnieniem religii na mocy ugody, zawartej 1 września 1707 na zamku w Altranstädt (Saksonia, koło Lipska) pomiędzy protestanckim królem Szwecji Karolem XII i katolickim cesarzem rzymskim narodu niemieckiego Józefem I. Na mocy ugody został m. in. wznowiony konsystorz ewangelicki w Brzegu nad Odrą. Kilka lat później jest to już poważny ośrodek wydawniczy, obsługujący i Śląsk Cieszyński. W Cieszynie i kilku innych miejscowościach śląskich, w tym i w promieniującej na Cieszyn Jeleniej Górze cesarz zezwalał wybudować, byle na peryferiach, ewangelickie „kościoły łaski". W ramach stopniowej liberalizacji polityki wyznaniowej Austrii, ten cieszyński został dodatkowo wyposażony w wieżę (1772) i dzwon. Dziś Kościół Jezusowy jest jedynym „kościołem łaski", który nieprzerwanie funkcjonuje jako świątynia ewangelicka.

Ceremonia zakupu od prywatnych właścicieli placu pod budowę kościoła odbyła się 14 maja 1709 roku. Odpisy umowy znajdują się w Archiwum Państwowym i w Książnicy Cieszyńskiej. Za podstawowym wydawnictwem źródłowym: A. Kaufmann, *Gedenkbuch der Stadt Teschen*, teil 3, Książnica Cieszyńska, Kongres Polaków w Republice Czeskiej, Cieszyn 2007 (Bibliotheca Tessiniensis IV, Series Polonica 2), s. 310, przypomnijmy sygnatariuszy umowy – ojców odrodzenia ewangelickiego w Cieszynie: Wentzel Wilhelm Ruseczky v. Eywann, Friedrich Tschammer, Georg Zirowsky, Friedrich Cardinal v. Wedernau, Peter Marklowsky von Bracze, Wentzel Pelhrzim v. Trzenkowitz, Niklas Guretzky von Kornitz, Maximilian Bernhard von Skribensky, Georg Fridrich Bludovsky, Ferdinand Fridrich Sobek (pisownia oryginału).

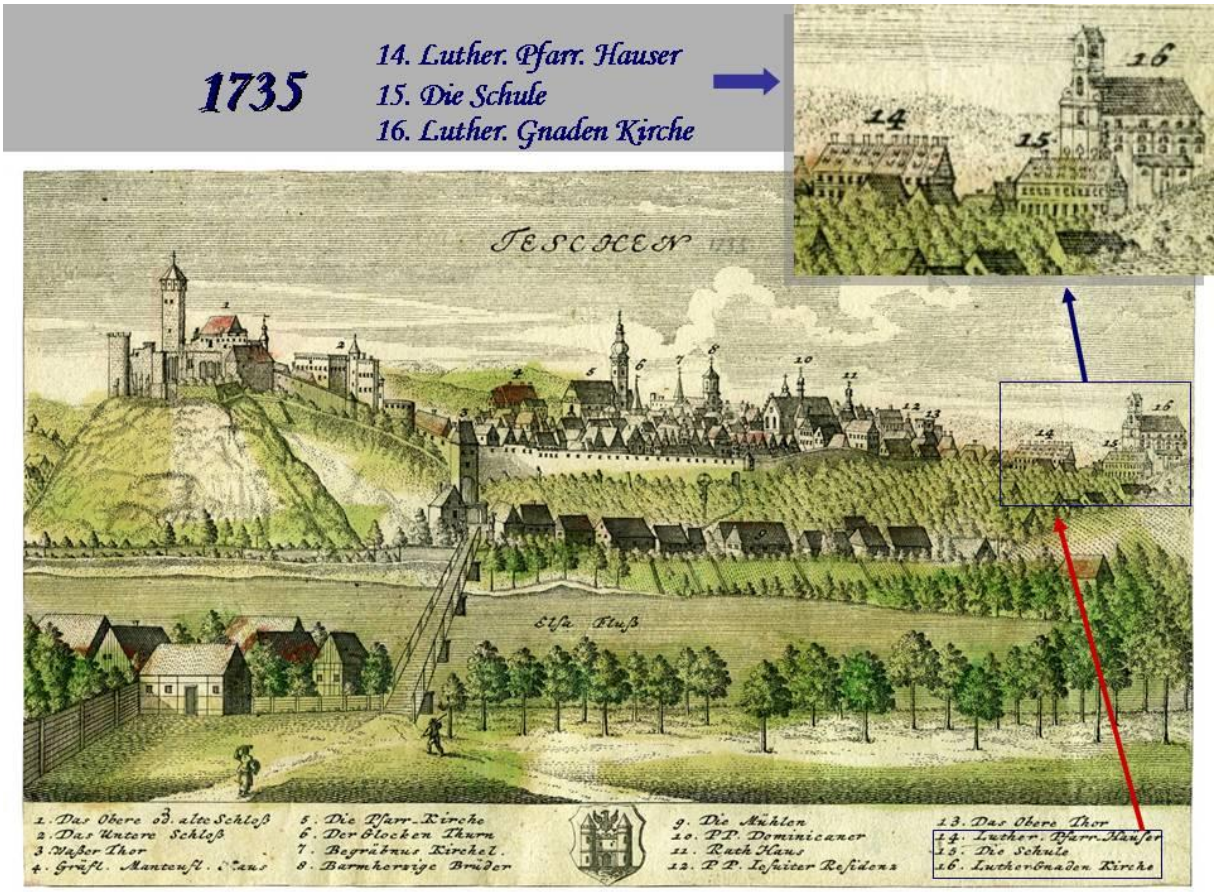

Panorama Cieszyna od strony zachodniej – kolorowany miedzioryt Fryderyka Bernarda Wernera z dzieła *Scenographia urbium Silesiae*, Norymberga 1735.

Kościół Jezusowy (ewangelicko -augsburski) w Cieszynie

Widok dzisiejszy

6

Kościół Jezusowy (ewangelicko-augsburski) w Cieszynie. Widok dzisiejszy.

Według *Elektronicznego Słownika Biograficznego Śląska Cieszyńskiego*:

Bludowski, Jerzy Fryderyk (655-1730). Przedstawiciel cieszyńskiego rodu szlacheckiego, od 1687 baron (freiherr, wolny pan). Pan na Drogomyślu, Pruchnej, Rychułdzie, Bąkowie, Pierścu, Wielkich i Małych Ochabach. Syn Jerzego Fryderyka i Anny Marii von Arras. Nauki pobierał we Wrocławiu i Tybindze. W 1685 poślubił Joannę Sydonię hrabiankę Colonna von Fels. W 1704 r. nabył budynek dawnej mennicy książęcej w Cieszynie, który przebudował na swój miejski pałac. Czołowy obrońca protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim w II połowie XVII w., fundator ołtarza w kościele Jezusowym w Cieszynie, kolator kościoła w Hażlachu. W 1750 r. jego księgozbiór powiększony o materiały zebrane przez zięcia, Adolfa Schmelinga, włączony został do biblioteki zborowej w Cieszynie. Pochowany w Cieszynie.

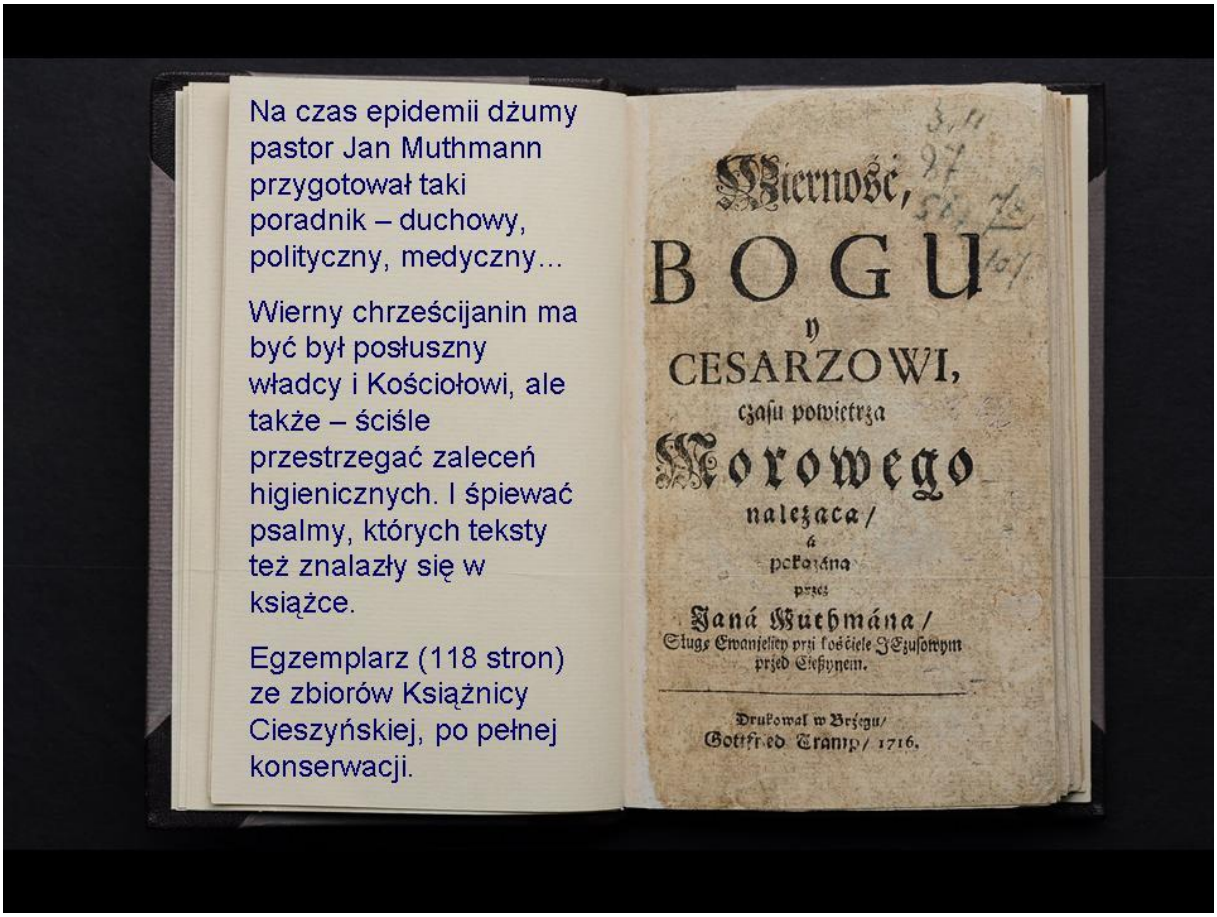

Na czas „zarazy” (epidemii dżumy) pastor Jan Muthmann przygotował taki poradnik – duchowy, polityczny, medyczny…

Wierny chrześcijanin ma być był posłuszny władcy i Kościołowi, ale także – ściśle przestrzegać zaleceń higienicznych, z których część wydaje nam się dziś rozsądna (znajdziemy je pod koniec książki). I śpiewać psalmy, których teksty też znalazły się w książce.

Egzemplarz (118 stron) ze zbiorów Książnicy Cieszyńskiej, po pełnej konserwacji.

I.) Imiona moru.

§. 1.

PAszs Pismo ś. rozmaite ma imiona. Nayzwyczajniey Duch B. zażywa w języku fundamentalnym / to jest Żydowskim / Słowka מות co śię tłumaczy mor; wszákże ták wiele znáczy / że jest rzecz od Bogá wywiedziona y nárzodzona. (a) Tu záraz Moc a Sprawiedliwość Boska w sercu rozważána być może / o ktorych Dáwid ś. powiedział: Bog náß jest náwiedle czyniąc wszystko co mu śię podobá. Psal. 115/ 3. Wiec on / kiedy / kody / nad kim / jako / moc a sprawiedliwość swo wieczno pokazowáć. Stworzeniu należy / zeby śię uniżáło pod mocną ręką jego. 1. Pet. 5/ 6.

(a) *Buxt. Lex. quod sit res a* DEO *educta & decreta; ubi non est adeò alienus à Principis Neumanni, qui in Clave Domus Heber p. 192. sic dictam asserit ob specifica distinctiva & planè singularia ejus Symtomata, quæ sunt* eruptiones *vel* protusiones *illæ satis notæ, bubones, carbunculi & vibices.*

§. 2. Greckie Biblie naywiecey mor zowią λοιμὸς, jakoby od wytępienia / rozwalánia; a θάνατος. t. j. śmierć. A jeśli w prawdzie wytępienie y rozwalánie / nie tylko wielu mieysc / y familiow / ale też y myśli ludskich / na długie láta a wysokie rzeczy ole sądzących. Są jeszcze potomkowie onych ludzi po potopie / ktorzy rzekli: Nużeß zbudujmy sobie miásto y wieżę / ktoreby wierzch dośięgał do nieba / á uczynmy sobie imie. Gen. 11/ 4. Tákich rozproszß PAn / boć záiste myśli jego nie są jáko myśli ludzkie. Es. 55/ 8.

§. 3. Okromi tego rożne ma imiona inne w Pismie ś. jako Ręcy śię zowie Ręka PAńska / Ex. 9/ 3. 2. Sam. 24/ 14. ktore imie strasne dobożnym / poćiesini ale pobożnym. Ciesżka jest ręká rozgniewánego Mocarzá y Sędziego / miłá jest ręka Oyca wiernego / lubo y ćwiczącego. Zowie śię daley wrzodem Egipskim / Deutr. 28. 1. coll. Ex. 9. 9. gniiącym pryszczele. Imio y Słowá cudze. Egipskie grzechy / [krnąbrność przećiwko PAnu /] Egipskie plagi przewodzą. PAn też własnie cudzy Uczynk wykonywa / kiedy karze / a miłośierdzie śię chlubi przećiwko sądowi. Jac. 2/ 13. Nazywa śię mieczem PAńskim / 1. Kron. 21/ 12. Widkie tráfunki śię przydawáją / kiedy mocny jaki Monárchá wojnę wiedzie; wierszę kiedy sam PAN niebá y ziemie wojuje. Mści śię nád nieprzyjaćielmi swemi / á wyćina prześládowniki. Żaden mu nie ućiecze / żaden śię nie uchroni. Dármo śię zástawiesz / podleść ále naylepsza / bo pokornym láskę dawa. 1. Petr. 5.

§. 4. W Psalmie osobliwie 91. nayplerwey ma imio że jest śidło łowiecko / t. j. myśliwcá pieśćidnego / temu bowiem w ták ciąo Bog nie raz wiele dopuszcza / a nie jedyn nagle w śidło jego wpádnie / ktory podobno myślił / że Drabel umárł / albo dáleko jest / a ták Żywot bezpiecznie w grzechách trawił. Potym śię tamże miánuje Powietrze nayjadowitsze: dla tego / że w ten Czás mgły szkodliwe / wiátry y powietrze niezdrowe á śmierć napewnieyßa. A ktoż kiedy dzie-

http://www.sbc.org.pl/dlibra/doccontent?id=11082&dirids=1

Cała rozprawka ks. Muthmanna jest do przeczytania jako internetowa edycja Książnicy Cieszyńskiej w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej – niestety bez plików tekstowych w tle wizerunku poszczególnych stronic, co pozwoliłoby na przeszukiwanie tekstu według słów czy fraz.

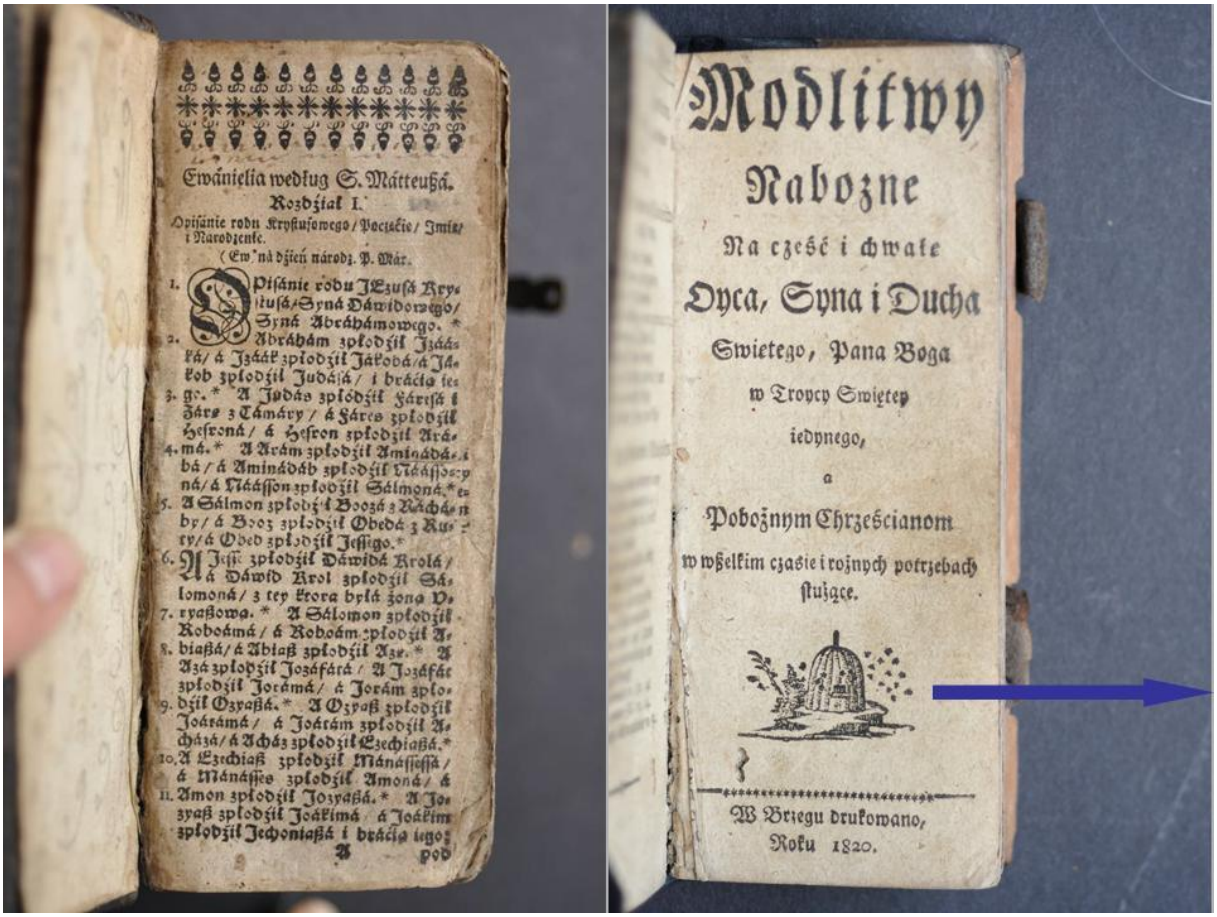

Skromne „dwunastki” (książki formatu 12°) z Brzegu. Z lewej – zaczytana Biblia ze zbiorów Książnicy Cieszyńskiej, otwarta na początku Ewangelii św. Mateusza. Dane książki: *Nowy, Pana Naszego Jezusa Krystusa Testament z krociuchnemi każdego rozdziału sumowaniami i na List s. Pawła Apostoła do Rzimianow przedmowa... M[arcina] L[utra]. Także też z przidatkiem kateizmu małego tegoż męża Bożego D. M. L.*, [W Brzegu Śląskim : drukował Goffred Tramp, 1725]

Z prawej – Niespełna sto lat później podobnie wydane *Modlitwy nabożne Na cześć i chwałę Oyca, Syna i Ducha Swiętego, Pana Boga W Troycy Swiętey jedynego a Pobożnym Chrześcianom w wszelkim czasie, i rożnych potrzebach służące*, W Brzegu drukowano, roku 1820.

Trwałość symbolu. Ul i pszczoły – rozpowszechniający się w XVIII w. symbol ewangelickiej skrzętności, pracowitości. A także – przemyślności i umiejętności działania w zespole. A nawet – wartości rodzinnych. Podobną symbolika posługiwały się loże wolnomularskie, a w Stanach Zjednoczonych AP – radykalne kongregacje protestanckie. W rozpowszechnianiu tego symbolu musieli mieć zatem udział postpietystyczni misjonarze Nicolausa Ludwiga Zinzendorfa, opiekuna wygnańców morawskich. Wiadomo, że działali także na Łotwie... W każdym razie liczne książki ze zbiorów biblioteki miejskiej w kurlandzkiej Lipawie (Liebau) noszą taki stempel, uzupełniony o maksymę Nobis et Publico (dla nas i dla dobra publicznego). Wykorzystano dziś ten wzór, projektując pamiątkowy brelok Liepājas Centrālā Zinātniskā Biblioteka, www.liepajasczb.lv.

A także...ciekawostka:

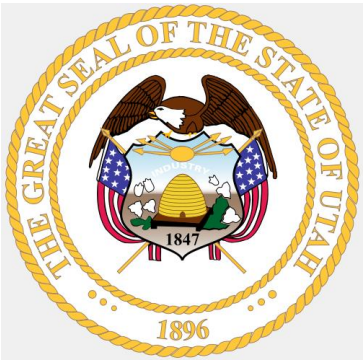

Daß
Die Ehe nicht ein Wehe-
Sondern ein
Vergnügter Stand sey/
Wolte
Bey dem
Kogler-
Und
Heucherischen
Hochzeit-Feste/
Welches
Den / Augusti Anno 1714.
In der Königl. Stadt Teschen
Vergnügt celebriret wurde/
Glückwünschend in folgenden eilfertigen Zeilen
entworffen
Johann Heinrich von Falckenstein.
BRZEG / druckts Gottfried Tramp.

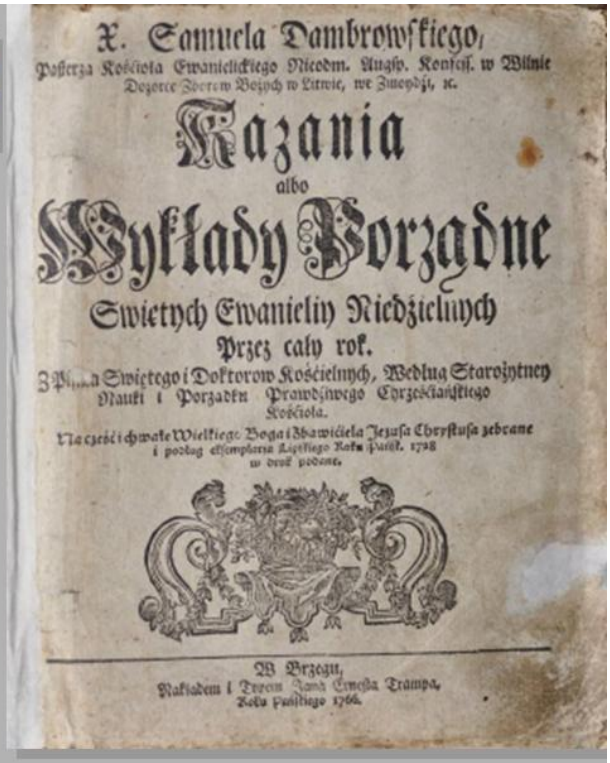
X. Samuela Dambrowskiego,
Pasterza Kościoła Ewanielickiego Nicodm. Augsp. Konfes. w Wilnie
Dozorce Zborow Bożych w Litwie, we Zmoydzi, &c.
Kazania
albo
Wykłady Porządne
Swietych Ewanieliy Niedzielnych
Przez cały rok.
Z Pisma Swiętego i Doktorow Kościelnych, Według Starożytney
Nauki i Porządku Prawdziwego Chrześciańskiego
Kościoła.
Na cześć chwałę Wielkiego Boga i Zbawiciela Jezusa Chrystusa zebrane
i podług exemplarza Lipskiego Roku Pańsk. 1798
w druk podane.
W Brzegu,
Nakładem i Trzem Jana Ernesta Trampa,
Roku Pańskiego 1766.

Epitalamia pastora Johanna Koglera i panny Heucherischówny, Cieszyn 1714. Drukował w Brzegu Godfryd Tramp

Kazania ks. Samuela Dambrowskiego (1577- 1625) nie wychodzą z użycia przez całe stulecia

Odnowa życia ewangelickiego w Cieszynie. Z lewej – Epitalamia pastora Koglera i panny Heucherischówny, Cieszyn 1714. Drukował w Brzegu Godfryd Tramp. Z prawej – także mistrz Tramp, 1766. Kazania ks. Samuela Dambrowskiego nie wychodzą z użycia przez cały XVIII w. Szczęśliwy małżonek Kogler zostaje niebawem rektorem cieszyńskiej szkoły ewangelickiej.

Trudna droga do równouprawnienia wyznań

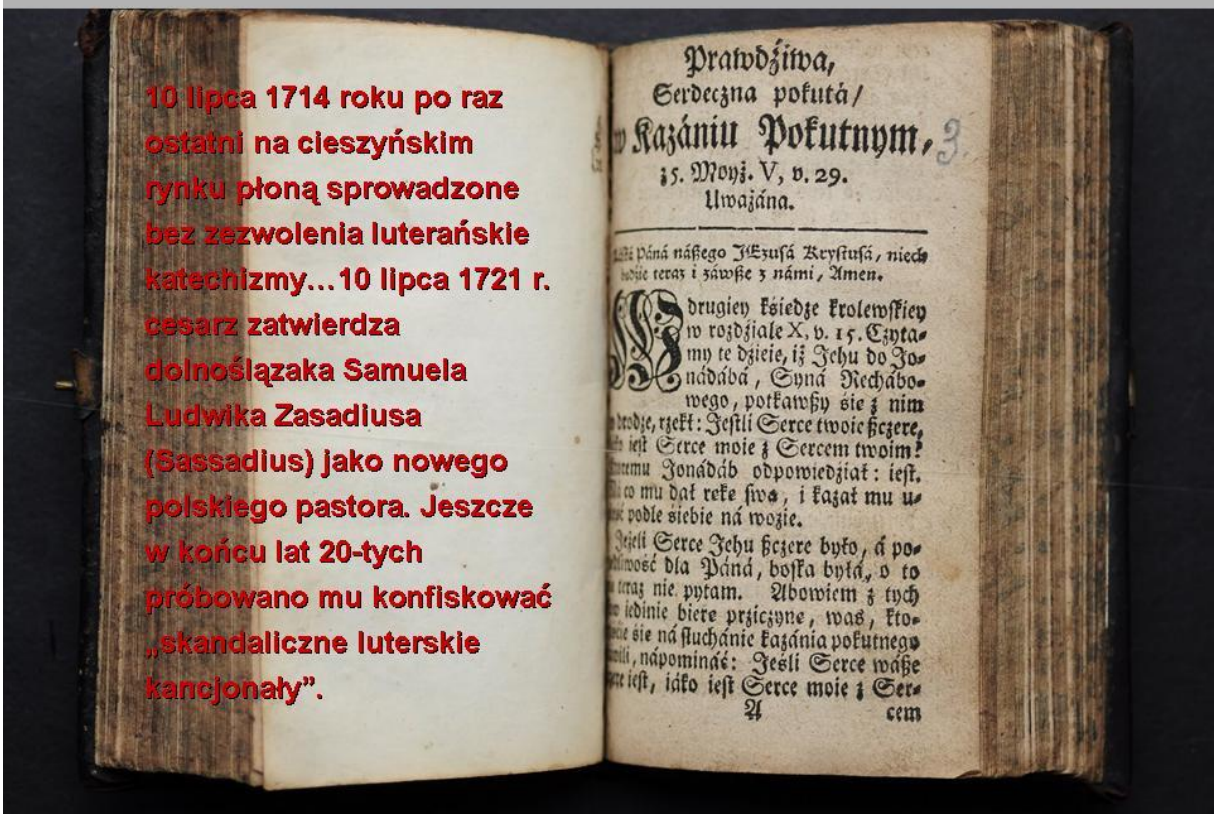

10 lipca 1714 roku po raz ostatni na cieszyńskim rynku płoną sprowadzone bez zezwolenia luterańskie katechizmy…10 lipca 1721 r. cesarz zatwierdza dolnoślązaka Samuela Ludwika Zasadiusa (Sassadius) jako nowego polskiego pastora. Jeszcze w końcu lat 20-tych próbowano mu konfiskować „skandaliczne luterskie kancjonały”.

Komentując te wydarzenia, zapewne oszczędzimy sobie czasu na referowanie sporu między lurteranami a cieszyńskimi dekanami o to, czy w Cieszynie w 1709 r. powstała nowa chrześcijańska parafia, czy też tylko kościół, a działalność jego duchownych podlega kontroli katolickiej parafii... Jest istotne, że nikt już by nie zabronił wygłaszania kazań ani publikowania samemu Zasadiusowi, a także – że sam pastor nie atakowałby już papieża; cieszyńskich ewangelików interesowało wówczas co innego. Nękanie ich i ich książek ustało praktycznie do wydania „patentu tolerancyjnego” przez cesarza Józefa II w dn. 13 października 1781 r.

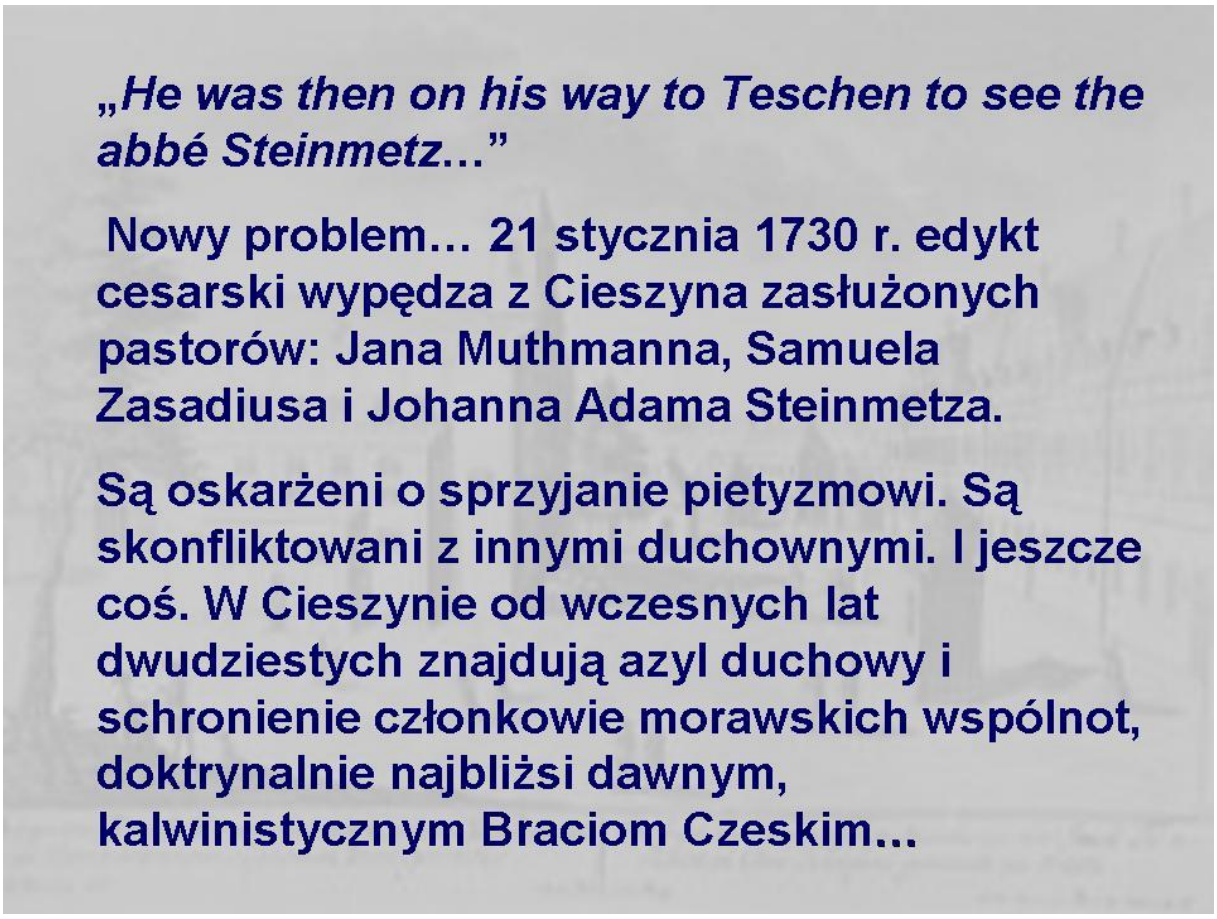

„*He was then on his way to Teschen to see the abbé Steinmetz*…”
Nowy problem… 21 stycznia 1730 r. edykt cesarski wypędza z Cieszyna zasłużonych pastorów: Jana Muthmanna, Samuela Zasadiusa i Johanna Adama Steinmetza.
Są oskarżeni o sprzyjanie pietyzmowi. Są skonfliktowani z innymi duchownymi. I jeszcze coś. W Cieszynie od wczesnych lat dwudziestych znajdują azyl duchowy i schronienie członkowie morawskich wspólnot, doktrynalnie najbliżsi dawnym, kalwinistycznym Braciom Czeskim…

Fragment jednej z kilku relacji, pochodzących od morawskich uciekinierów, a publikowanych od pocz. XX w. Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych. „He [Christian David] was then on his way to Teschen to see the abbé Steinmetz. When I returned home I related to my children what he had said to us they were all much interested by it and had a great desire to see him. He soon returned from Teschen and we had another interview. My son Melchior sat near him. A great many people were present and every one seemed melted to repentance just as when Peter preached the gospel to Cornelius. From that moment a great revival took place. We met three times in the week the number of hearers increasing every day. At the end of a few weeks we were forbid den to assemble together under pain of being fined a hundred crowns and even of corporal punishment. Notwithstanding this we met together one Lord's day afternoon at two o’clock There were more than one hundred and fifty persons present and my house was full...”

Cyt. za: Ami Bost: *History of the Bohemian and Moravian Brethren*, London : Religious Tract Society, 1848, Google Books.

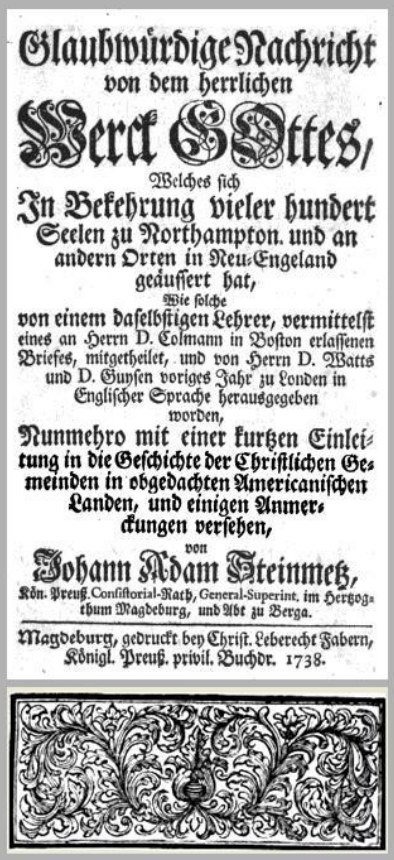
Glaubwürdige Nachricht
von dem herrlichen
Werck GOttes,
Welches sich
In Bekehrung vieler hundert
Seelen zu Northampton, und an
andern Orten in Neu-Engeland
geäussert hat,
Wie solche
von einem daselbsigen Lehrer, vermittelst
eines an Herrn D. Colmann in Boston erlassenen
Briefes, mitgetheilet, und von Herrn D. Watts
und D. Guysen voriges Jahr zu Londen in
Englischer Sprache herausgegeben
worden,
Nunmehro mit einer kurtzen Einlei-
tung in die Geschichte der Christlichen Ge-
meinden in obgedachten Americanischen
Landen, und einigen Anmer-
ckungen versehen,
von
Johann Adam Steinmetz,
Kön. Preuß. Consistorial-Rath, General-Superint. im Hertzog-
thum Magdeburg, und Abt zu Berga.
Magdeburg, gedruckt bey Christ. Leberecht Fabern,
Königl. Preuß. privil. Buchdr. 1738.

Charyzmatyczny i pamiętany przez wielu (może dlatego, że wygłaszał kazania po niemiecku) cieszyński *pastor primarius* J. A. Steinmetz (1689-1762) jest także bohaterem opublikowanych wspomnień hr. Zinzendorfa, odnowicielem i kierownikiem uczelni działającej w dawnym klasztorze Berga pod Magdeburgiem, tłumaczem prac angielskich post-pietystów na niemiecki.

Steinmetz miał też wpływ na młodego hrabiego von Zinzendorfa, gdy ten zakładał w latach 1722-1727 na Łużycach osadę Straż Pańska (niem. *Herrnhut*, cz. *Ochranov*). 15

Charyzmatyczny i pamiętany przez wielu (może dlatego, że wygłaszał kazania po niemiecku) cieszyński *pastor primarius* J. A. Steinmetz (1689-1762) jest także bohaterem opublikowanych wspomnień hr. Zinzendorfa, odnowicielem i kierownikiem uczelni działającej w dawnym klasztorze Berga pod Magdeburgiem, tłumaczem prac angielskich post-pietystów na niemiecki.

Steinmetz miał też wpływ na młodego hrabiego von Zinzendorfa, gdy ten zakładał w latach 1722-1727 na Łużycach osadę Straż Pańska (niem. *Herrnhut*, cz. *Ochranov*).

Nikolaus Ludwig graf von Zinzendorf (1700-1760), reformator i eksperymentator, protektor uciekinierów z Cesarstwa Habsburgów

Johann Valentin Haidt, *Zinzendorf nauczający* (ok. 1747)

http://www.westga.edu/~perben/Johann%20Valentin%20Haidt,%20Zinzendorf%20als%20Lehrer%20(ca%201747).jpg

Hrabia von Nikolaus Ludwig graf von Zinzendorf , herrnhuci i ich następcy korzystali w pełni ze swobody religijnej obowiązującej w Prusach, Wielkiej Brytanii i koloniach amerykańskich. Nie stając się zatem obiektem prześladowań, bywali jednak odsądzani od czci i wiary. Źródłem kłopotów hrabiego była m. in.. próba wyciągnięcia religijnych konsekwencji z faktu, że człowiek-Jezus miał siusiaka – jako chłopczyk i jako dorosły mężczyzna. Stąd wynikała wielce zagmatwana teologia seksualności, która spowodowała oskarżenia, że w czasie ceremonii religijnych z udziałem von Zinzendorfa dochodzi do aktów rozpusty. Ale to właśnie misjonarze z Herrnhut roznieśli dosłownie na cały świat nazwę Teschen i pamięć o mieście nad Olzą jako pewnego rodzaju świętym miejscu.

Na obrazie cytat z Drugiego listu św. Pawła do Koryntian, 3,18: ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ [τὴν δόξαν κυρίου] κατοπτριζόμενοι, czyli [My wszyscy tedy,] z odsłoniętym obliczem, oglądając jak w zwierciadle [chwałę Pana, zostajemy przemienieni w ten sam obraz, z chwały w chwałę, jak to sprawia Pan, który jest Duchem] (według: *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu : nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego*).

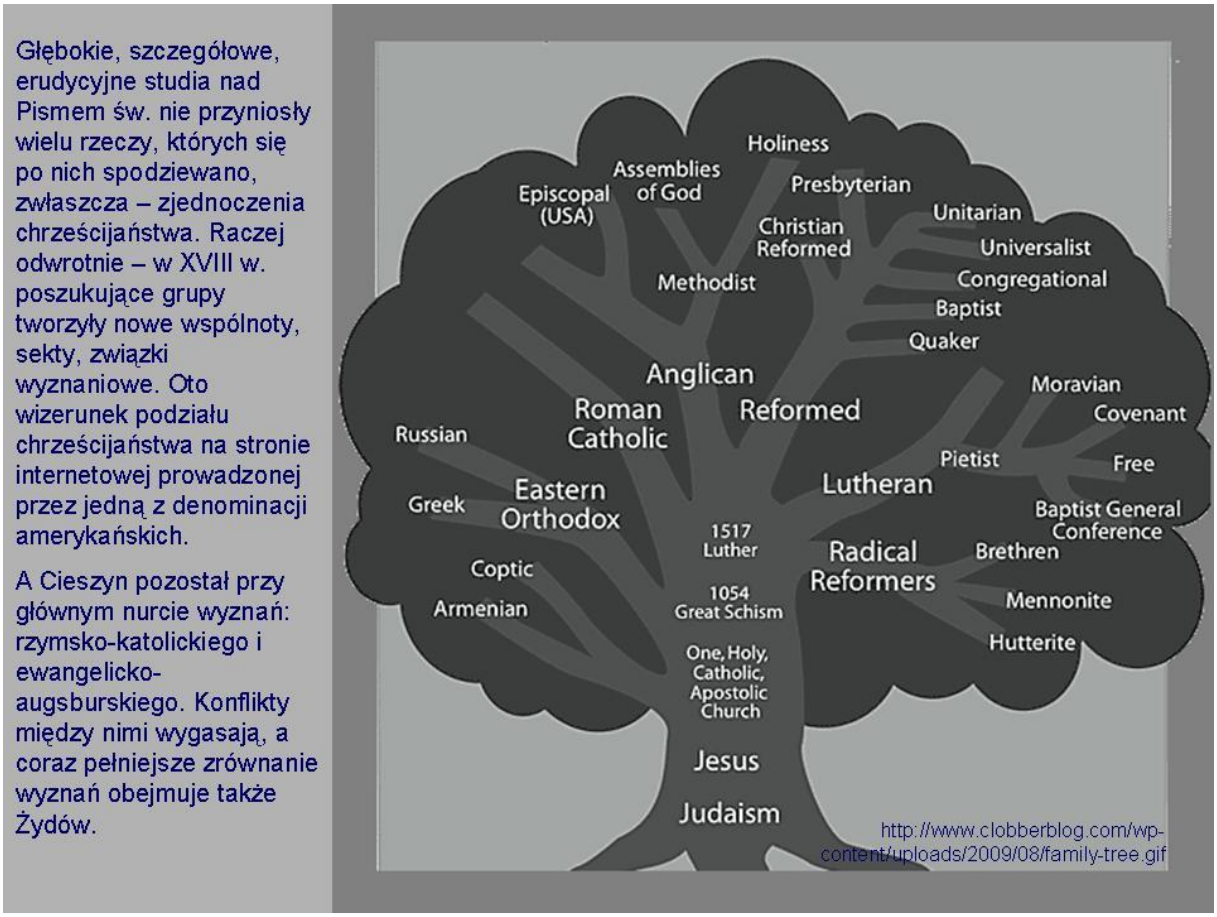

Głębokie, szczegółowe, erudycyjne studia nad Pismem św. nie przyniosły wielu rzeczy, których się po nich spodziewano, zwłaszcza – zjednoczenia chrześcijaństwa. Raczej odwrotnie – w XVIII w. poszukujące grupy tworzyły nowe wspólnoty, sekty, związki wyznaniowe. Oto wizerunek podziału chrześcijaństwa na stronie internetowej prowadzonej przez jedną z denominacji amerykańskich.
A Cieszyn pozostał przy głównym nurcie wyznań – rzymsko-katolickiego i ewangelicko-augsburskiego. Konflikty między nimi wygasają, a coraz pełniejsze zrównanie wyznań obejmuje także Żydów.

Długi żywot kancjonałów

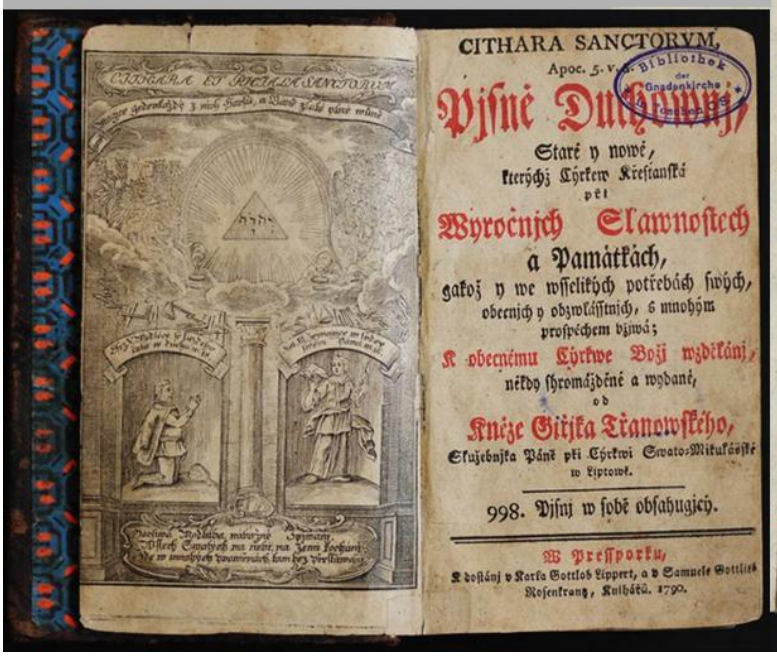

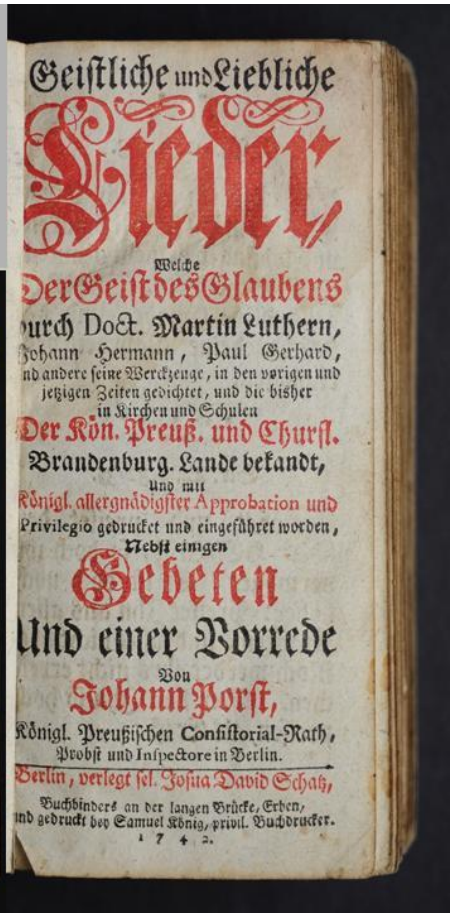

Długi żywot kancjonałów. Dwa nieśmiertelne zbiory z Biblioteki im. Tschammera. Po lewej – Trzanowski w wydaniu bratysławskim, 1790 r. Po prawej – berliński duchowny Johann Porst (1668-1728) w wydaniu berlińskim, 1742 r. Katalog światowy (www.worldcat.org) rejestruje jego 178 prac w 233 publikacjach, w 5 językach, w 358 bibliotekach. Gdyby w połowie XVIII w. na dobre stulecie całego niemieckojęzycznego świata nie zalały kancjonały w opracowaniu Porsta spod pras berlińskiej firmy Schatz, może wydawano by je i na Śląsku? Celem tego uproszczonego wykresu jest ukazanie, jak wiele książek pastora Porsta wydawano w poszczególnych latach:

Jerzy Trzanowski (Jiří Tranovský, 1591-1637, bibliografowie naliczyli 14 różnych pisowni jego imienia i nazwiska), pisząc głównie po czesku, nie miał szans na taki odbiór, ale jego prace (40 utworów w 40 bibliotekach należących do Katalogu Światowego), też przetłumaczono na pięć języków. Niestety, analogiczny wykres dla Trzanowskiego jest zbyt wybiórczy, by go tu publikować (por. http://www.worldcat.org/wcidentities/lccn-n81-149891).

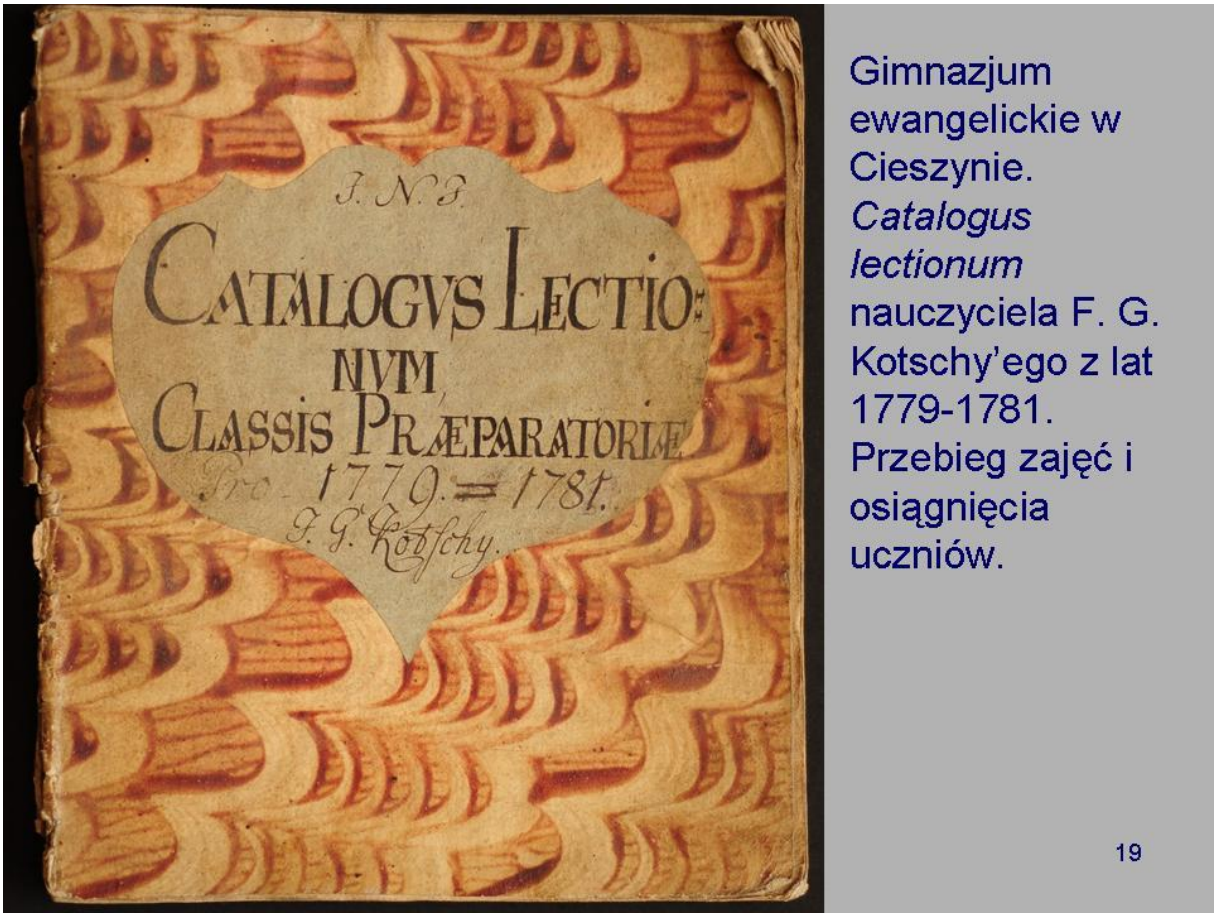

Gimnazjum ewangelickie w Cieszynie. *Catalogus lectionum* nauczyciela F. G. Kotschy'ego z lat 1779-1781. Przebieg zajęć i osiągnięcia uczniów.

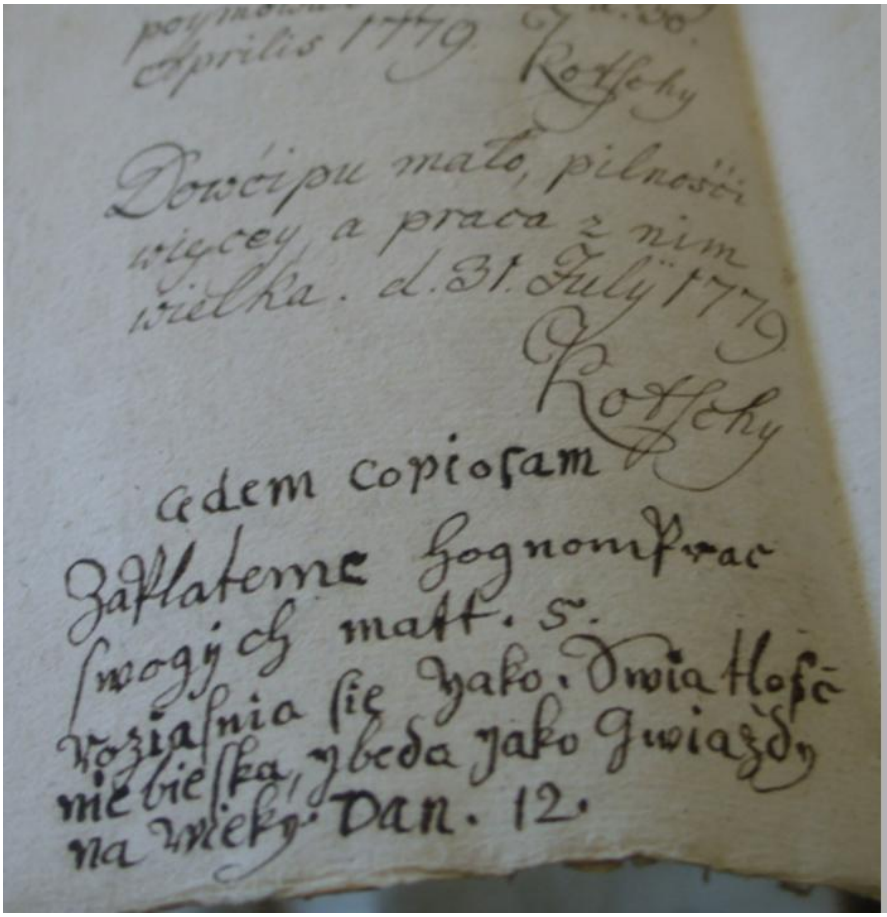

Trud lekcji polskiego w gimnazjum ewangelickim w Cieszynie, rok 1779.

Dowcipu mało, pilności więcej, a praca z nim wielka – pisze nauczyciel Kotschy

Najwyraźniej 31 lipca nie było jeszcze wakacji!

Niżej pilny uczeń wraca do cytowania Mateusza i Daniela z częstą wówczas u Cieszynian tendencją do bohemizacji pisowni polskich słów.

(Fotografia z wystawy w dniu otwarcia Muzeum Protestantyzmu, 29 marca 2009 r.)

Trud lekcji polskiego w gimnazjum ewangelickim w Cieszynie, rok 1779.
Dowcipu mało, pilności więcej, a praca z nim wielka – pisze nauczyciel Kotschy
Najwyraźniej 31 lipca nie było jeszcze wakacji!
Niżej pilny uczeń wraca do cytowania Mateusza i Daniela z częstą wówczas u Cieszynian tendencją do bohemizacji pisowni polskich słów.
(Fotografia z wystawy w dniu otwarcia Muzeum Protestantyzmu, 29 marca 2009 r.)

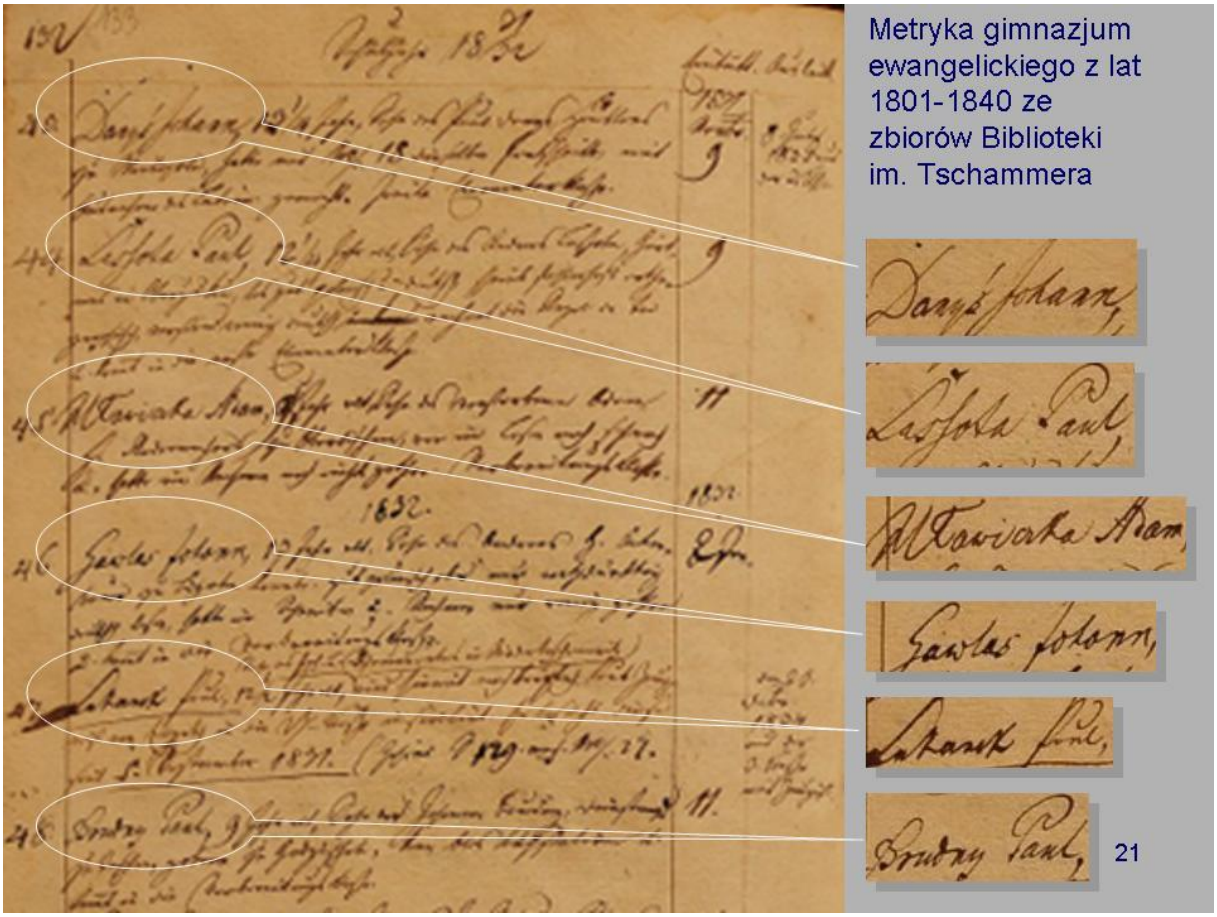

Metryka gimnazjum ewangelickiego z lat 1801-1840 ze zbiorów Biblioteki im. Tschammera. Wybraliśmy polskie nazwiska uczniów.

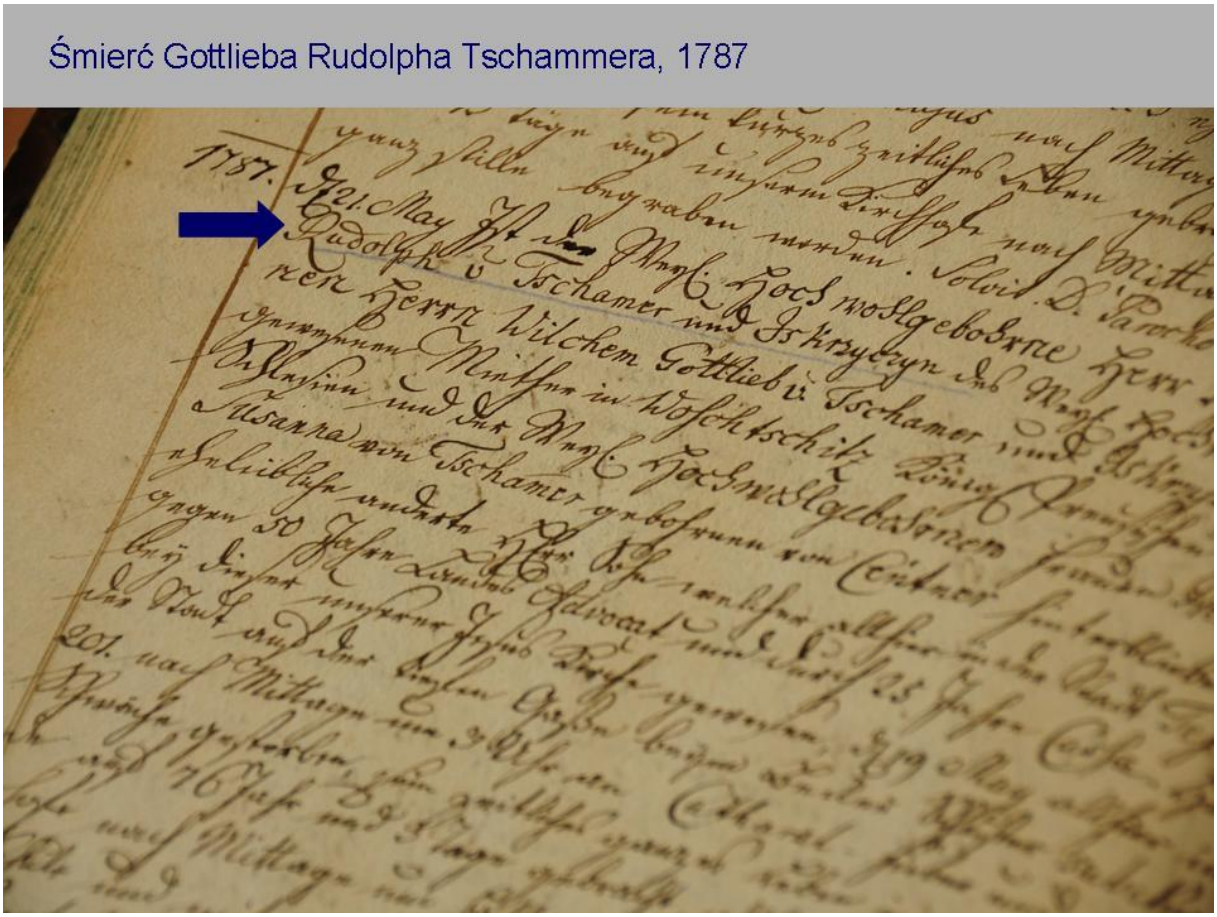

Metryka zgonów w Archiwum im. Tschammera. Tutaj: twórca biblioteki, Gottlieb Rudolph von Tschamer und Iskrzyczyn, 1787.

Plan Placu Kościelnego w Cieszynie z 1846 r., ukazujący bezpośrednie otoczenie gimnazjum ewangelickiego (Archiwum im. Tschammera).

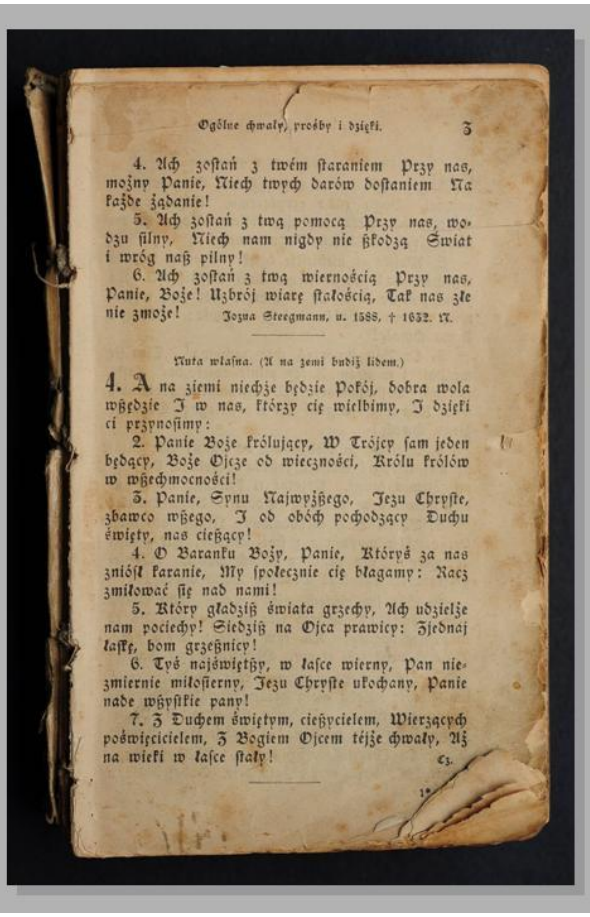

Ogólne chwały, prośby i dzięki. 3

4. Ach zostań z twém staraniem Przy nas, możny Panie, Niech twych darów dostaniem Na każde żądanie!

5. Ach zostań z twą pomocą Przy nas, wodzu silny, Niech nam nigdy nie szkodzą Świat i wróg nasz pilny!

6. Ach zostań z twą wiernością Przy nas, Panie, Boże! Uzbrój wiarę stałością, Tak nas złe nie zmoże! Jozua Steegmann, u. 1588, † 1632. N.

Nuta własna. (A na zemi budiż lidem.)

4. A na ziemi niechże będzie Pokój, dobra wola wszędzie I w nas, którzy cię wielbimy, I dzięki ci przynosimy:

2. Panie Boże królujący, W Trójcy sam jeden będący, Boże Ojcze od wieczności, Królu królów w wszechmocności!

3. Panie, Synu Najwyższego, Jezu Chryste, zbawco wszego, I od obóch pochodzący Duchu święty, nas cieszący!

4. O Baranku Boży, Panie, Któryś za nas zniósł karanie, My społecznie cię błagamy: Racz zmiłować się nad nami!

5. Który gładziś świata grzechy, Ach udzielże nam pociechy! Siedziś na Ojca prawicy: Zjednaj łaskę, bom grzesznicy!

6. Tyś najświętszy, w łasce wierny, Pan niezmiernie miłosierny, Jezu Chryste ukochany, Panie nade wszystkie pany!

7. Z Duchem świętym, cieszycielem, Wierzących poświęcicielem, Z Bogiem Ojcem téjże chwały, Aż na wieki w łasce stały! Cz.

Zaczytany kancjonał… nowy, polski.

Kancyonał czyli Śpiewnik dla chrześcijan ewangelickich : zatwierdzony przez Synod walny ewangelicki augs. wyzn. **[wyd. Jerzy Bogusław Heczko], [Cieszyn : c.k. nadworna księgarnia Karola Prochaski , 1864.**

Do 1888 r. kancjonał Heczki, który zastąpił wreszcie *Cithara sanctorum* Jerzego Trzanowskiego, miał 7 wydań. Ale dziś stanowią one rzadkość w cieszyńskich zbiorach.

24

Zaczytany kancjonał… nowy, polski.
Kancyonał czyli Śpiewnik dla chrześcijan ewangelickich : zatwierdzony przez Synod walny ewangelicki augs. wyzn. [wyd. Jerzy Bogusław Heczko], [Cieszyn : c.k. nadworna księgarnia Karola Prochaski , 1864.
Do 1888 r. kancjonał Heczki, który zastąpił wreszcie Cithara sanctorum Jerzego Trzanowskiego, miał 7 wydań. Ale dziś stanowią one rzadkość w cieszyńskich zbiorach.

Z *Elektronicznego Słownika Biograficznego Śląska Cieszyńskiego*:
Heczko, Jerzy Bogusław 1825-1907, *pseudonim* Prawdowski, Jerzy. Pastor. Ur. w Łyżbicach. Syn Jerzego, robotnika i Marii Supik. Ojciec Lotara i Alfreda, entomologów. Uczeń ewangelickiej szkoły ludowej w Goleszowie oraz gimnazjów w Cieszynie, Kieżmarku i Lewoczy. Absolwent seminarium nauczycielskiego w Modrej k. Bratysławy. Studia teologiczne w Wiedniu i w Szwajcarii (1849). Ordynowany w 1852 r. Katecheta żeńskiej szkoły ewangelickiej w Bielsku. Pastor w Stadle k. Muszyny (od 1852), w Nowym Gawłowie k. Bochni (od 1855) i Ligotce Kameralnej (od 1859). Wydawca polskiego kancjonału dla zborów ewangelickich Śląska Cieszyńskiego (1. wydanie - 1865). Wydawca "Ewangelika". Prezes Ewangelickiego Towarzystwa Oświaty Ludowej w Cieszynie (1881-1890). Zm. w Ligotce Kameralnej.

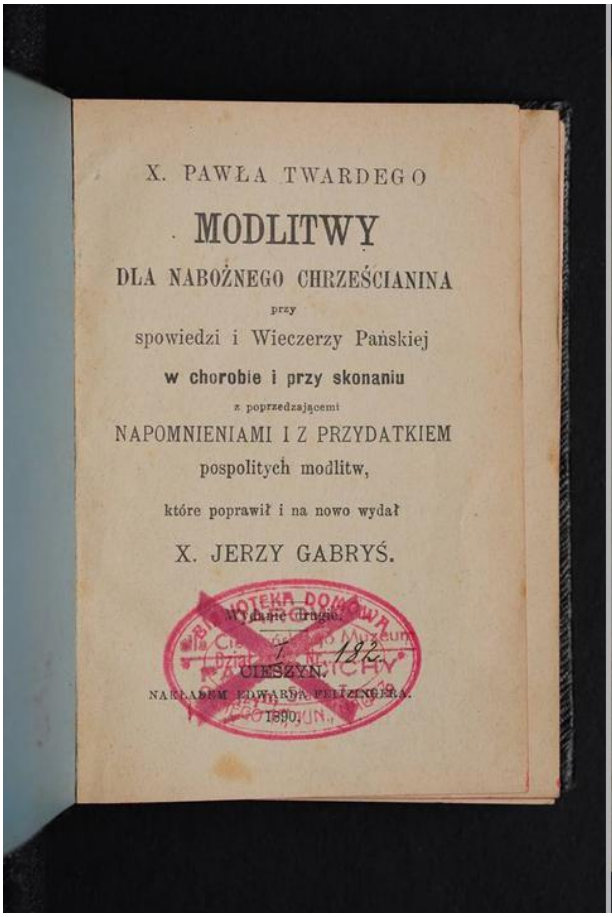

X. PAWŁA TWARDEGO

MODLITWY

DLA NABOŻNEGO CHRZEŚCIANINA

przy

spowiedzi i Wieczerzy Pańskiej

w chorobie i przy skonaniu

z poprzedzającemi

NAPOMNIENIAMI I Z PRZYDATKIEM

pospolitych modlitw,

które poprawił i na nowo wydał

X. JERZY GABRYŚ.

Wydanie drugie.

CIESZYN,

NAKŁADEM EDWARDA FELZINGERA.

1890.

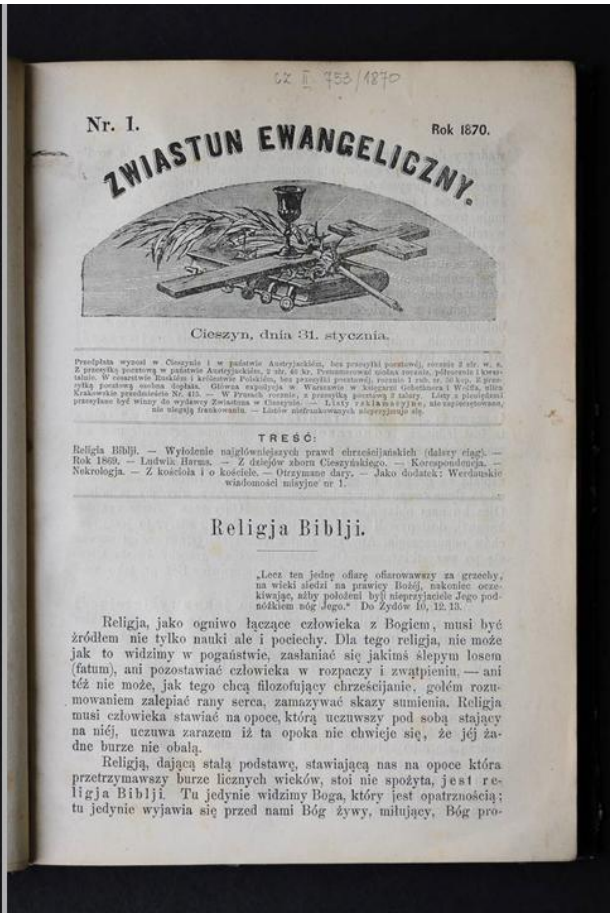

Nr. 1. Rok 1870.

ZWIASTUN EWANGELICZNY.

Cieszyn, dnia 31. stycznia.

TREŚĆ:

Religia Biblji. — Wyłożenie najgłówniejszych prawd chrześcijańskich (dalszy ciąg). — Rok 1869. — Ludwik Harms. — Z dziejów zboru Cieszyńskiego. — Korespondencja. — Nekrologja. — Z kościoła i o kościele. — Otrzymane dary. — Jako dodatek: Werdańskie wiadomości misyjne nr 1.

Religja Biblji.

„Lecz ten jedne ofiarę ofiarowawszy za grzechy, na wieki siedzi na prawicy Bożéj, nakoniec oczekiwając, aży położeni byli nieprzyjaciele Jego podnóżkiem nóg Jego." Do Żydów 10, 12. 13.

Religja, jako ogniwo łączące człowieka z Bogiem, musi być źródłem nie tylko nauki ale i pociechy. Dla tego religja, nie może jak to widzimy w pogaństwie, zasłaniać się jakimś ślepym losem (fatum), ani pozostawiać człowieka w rozpaczy i zwątpieniu, — ani téż nie może, jak tego chcą filozofujący chrześcijanie, golém rozumowaniem zalepiać rany serca, zamazywać skazy sumienia. Religja musi człowieka stawiać na opoce, którą uczuwszy pod sobą stający na niéj, uczuwa zarazem iż ta opoka nie chwieje się, że jéj żadne burze nie obalą.

Religją, dającą stałą podstawę, stawiającą nas na opoce która przetrzymawszy burze licznych wieków, stoi nie spożyta, jest religja Biblji. Tu jedynie widzimy Boga, który jest opatrznością; tu jedynie wyjawia się przed nami Bóg żywy, miłujący, Bóg pro-

W drugiej poł. XIX w. cieszyńscy ewangelicy wydali wiele utworów o charakterze religijnym, popularyzatorskim, historycznym. Rozwinęło się czasopiśmiennictwo. Nie brakowało jednak rywalizacji, a nawet konfliktów pomiędzy duchownymi o orientacji proniemieckiej i propolskiej. Najusilniej bodaj germanizował polskich uczniów Marcina Lutra ks. dr Teodor Haase (1843-1909) ze Lwowa, założyciel Czytelni ewangelickiej, kasy zapomogowej i tygodnika „Nowy Czas", a zwłaszcza – szpitala Ewangelickiego (Śląskiego).

W 1909 i 2009 obchodzono w dwusetną i trzysetną rocznicę odnowienia życia ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim. Obie wojny światowe były jednak dla tej wspólnoty dramatem, przywróciły bowiem zbędne, bolesne pytania o język i narodowość religii. Biblioteka i Archiwum im. Tschammera rozwijały się jednak powoli poprzez mniej lub bardziej fortunne porządkowanie zbiorów, a także dzięki ofiarownaym kolekcjom – takim jak ta, którą po koniec życia przekazał ks. dr Rudolf Wrzecionko, pastor niemiecki (1865-1944).

Dziś Biblioteka i Archiwum, urządzone na nowo w pięknym Kościele Jeuzsowym obok Muzeum Protestantyzmu, jeszcze nieraz powiedzą nam coś nowego o bogatej przeszłości cieszyńskich ewangelików.

Architektura Kościoła Jezusowego ma symbolizować wznoszenie się ludzkiej duszy ku Bogu.

Dyskusja i pytania

- Czy spotkaliście ignorantów niedowierzających, że ewangelicy to chrześcijanie?
- Czy znacie ewangelików i ich kościoły w Wiśle, Bielsku Białej, za Olzą?
- Jak oceniacie skutki kontaktów cieszyńskich luteran z pietystami i braćmi morawskimi?
- Czy katolicy nie mają kancjonałów? (Uzupełnienie: wydania kancjonału Antoniego Janusza: 1857, 1868).
- Ewangelicy jako twórcy nauki i kultury, ewangelickie uczelnie (Wittenberga, Halle, niektóre uniwersytety amerykańskie).
- Gdzie dziś w Polsce można studiować teologię protestancką?

Konsultacja filologiczna: Izabela Wiencek